

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД У МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Предметна галузь методики розслідування злочинів полягає в дослідженні закономірностей процесу розкриття, розслідування і профілактики кримінально караних правопорушень різних видів. Одним з відносно нових наукових напрямків у цій сфері є застосування теорії слідчих ситуацій. На даний момент ідея ситуаційного підходу широко використовується як у сучасних теоретичних і практичних розробках, так і модернізації окремих методик розслідування злочинів. Вагомий внесок в дослідження впливу ситуацій в розслідуванні злочинів зробили такі науковці, як О.Я. Баєв, Р.С. Бєлкін, Т.С. Волчецька, Л.Я. Драпкін, В.Ю. Шепітько та ін.

Ситуаційний підхід є спеціальним застосуванням теорії криміналістичної ситуалогії [4], що використовується в криміналістичній тактиці при формуванні систем тактичних прийомів проведення слідчих дій і в судовій експертизі при розв'язанні ситуаційних і діагностичних завдань. Поряд із ситуаційним підхо-

дом у методиці розслідування злочинів криміналісти вирізняють традиційний підхід, заснований на обставинах, що підлягають з'ясуванню, який є більш старим емпіричним способом розслідування злочинів, але має значне поширення серед практичних працівників [9, с.351-362]. За своїм змістом він, як правило, полягає у формулюванні переліку завдань слідчого на підставі особливостей предмета доказування, конкретизованих стосовно різновиду протиправного діяння, і в наступному проведенні окремих слідчих дій з метою встановлення цих завдань. На відміну від нього, ситуаційний підхід диференціює слідчі ситуації початкового й наступного етапів розслідування, характер і зміст інформації, за якими й визначається, які саме слідчі дії будуть проведені й у якій послідовності.

Порівняння означених підходів дозволяє виокремити їх основні змістовні розбіжності. Вони охоплюють:

а) елемент «обставини, що підлягають з'ясуванню», дифе-

ренціюється на обставини, загальні за справою, й такі, що конкретизуються стосовно слідчої ситуації, а також процесуальної дії;

б) широкі можливості алгоритмізації процесу розслідування у вигляді рекомендацій щодо послідовності слідчих дій, які прямо залежать від слідчих ситуацій;

в) більшу змістовну адекватність тактики слідчих дій при їх проведенні в різних слідчих ситуаціях.

Методика розслідування злочинів в інтерпретації ситуаційного підходу обов'язково має включати в себе ситуації, відповідні їм версії й послідовності слідчих дій, предмет яких конкретизовано щодо інформації, яку містить ситуація. Така інформація є своєрідним містком між ситуацією, версіями й заходами, що будуть застосовані слідчим. Ось чому криміналісти диференціюють ситуації, які мають найбільші відмінності інформаційного характеру. Розглянемо коротко зазначені елементи та їх взаємодію.

У правовій криміналістичній науковій літературі висловлюються різні точки зору на зміст категорії «слідча ситуація». Одні вчені її вважають *переважно як зовнішні щодо розслідування умови й обстановки* [13, с. 157; 1 с.13-14; 6, с. 75 та ін.], дехто переконує, що вона складається з інформації, яка *характеризує*

стан розслідування [5, с. 90; 2, с. 25; 7, с. 138 та ін.]. Але найбільш прийнятною, на нашу думку, є позиція тих науковців, які слідчу ситуацію трактують у 2-х наведених вище аспектах [8, с. 167; 3, с. 7; 10, с. 187 та ін.]. Особливість цього підходу – в підкресленні синтетичної сутності вказаного поняття, яка об'єднує навколо діяльності слідчого 2 елементи. Аналіз повторюваності змісту зазначених складників дозволяє сформулювати типові слідчі ситуації, які з точки зору методики можуть бути поділені за різними підставами: (а) за обсягом інформації про злочинця й обставини події; (б) за наявністю або відсутністю чинника раптовості; (в) за часом, який проминув з моменту вчинення злочину, та ін. Крім того, залежно від урахування фактору часу ситуацію можна розглядати, з одного боку, як інформаційний зріз даних про розслідувану подію, а з другого – як характеристику розслідування впродовж певного проміжку часу.

Менш практично значущим у методиці розслідування є поділ ситуацій на проблемні, конфліктні, безконфліктні, складні, ускладнені й прості, що запозичено з криміналістичної тактики.

За допомогою типізації ситуацій відбувається впорядковане накопичення досвіду розслідування злочинів. Типова слідча

ситуація завдяки своїй зручній структурі полегшує збирання й подальше наукове узагальнення інформації про слідство. Однак необхідно пам'ятати, що через індивідуальну й неповторну природу злочину буквально, не скориговане до конкретних особливостей застосування рекомендацій за типовими ситуаціями може призвести до слідчих помилок.

Хоча слідча версія, на відміну від ситуації, й не має матеріальної форми відбиття, ці 2 поняття тісно взаємозв'язані. Слідча ситуація відображає наявний у слідчого обсяг знань про подію, які можуть бути не тільки дефіцитними, а й хибними з інформаційної точки зору. Коло невідомих і підлягаючих перевірці й уточненню фактів відновлюється й компенсується слідчим за допомогою знань, що містяться в криміналістичній характеристиці злочинів – узагальненому емпіричному досвіді. Отже, конкретні відомості, що містяться у слідчій ситуації, переломлюються в типовому знанні цієї характеристики і створюють ситуаційно конкретизовані обставини, які підлягають з'ясуванню за робочими слідчими версіями. Аналогічно взаємодіють типові слідчі ситуації і з криміналістичною характеристикою злочинів, що призводить до формування таких обставин за типовими версіями.

Обставини, що підлягають з'ясуванню, ставлять перед слідчим завдання фіксуємого й пошукового характеру, вирішення яких відбувається при проведенні слідчих дій. Перші пов'язані із закріпленням наявних слідів злочину, що зберігаються в матеріальній та ідеальній формі, другі спрямовані на пошуки злочинця й прихованих носіїв даних про подію.

Пов'язані з наявністю або відсутністю чинника раптовості ситуації виникають на початковому етапі розслідування злочинів, інформація про які містить відомості про злочинців. Дані ж про спосіб мають лише в загальних рисах: це, зокрема, продовжуваність у часі і спрямованість на предмет, щодо якого особа володіє певними повноваженнями. Так, виявлення правоохоронними органами одного з таких елементів способу злочину, як готування, безпосереднє досягнення злочинної мети або приховання, може призвести до так званої контрольованості злочину, пов'язаної з формуванням сприятливих умов для слідоутворення, затримання «на гарячому», вивчення особи злочинця. Такі ситуації властиві для початкового етапу розслідування вимагань, розкрадань, службових (наприклад, хабарництва) та групових злочинів.

Натомість ситуації розслідування кримінально караних діянь,

спосіб яких не передбачає істотних підготовчих дій або які вчиняються щодо чужого майна, характеризуються за обсягом інформації про злочинця та обставини події і поділяються на пов'язані з безпосереднім затриманням злочинця, наявністю в слідства інформації про нього й такі, в яких відомостей про особу, яка вчинила злочин, немає. Указані слідчі ситуації вирізняються на початковому етапі досудового слідства за крадіжками, грабежами, посяганнями на життя та здоров'я .

Найбільш розвинені підвидові методики демонструють взаємозв'язки ситуаційного підходу з криміналістичною класифікацією злочинів і пропонують поділяти ситуації на початковому етапі розслідування залежно від місця вчинення (наприклад, крадіжки на залізничному транспорті, квартирні, кишенькові), мотиву злочину (вбивства за невстановленим мотивом) та ін.

Різне співвідношення змістовного обсягу наведених вище інформаційних компонентів визначає диференціацію слідчих ситуацій, а узагальнення цих даних дозволяє, як уже зазначалося, виокремити фіксуючі й пошукові завдання слідчого й окреслити необхідні для їх вирішення слідчі дії. Фіксуючі пов'язані із закріпленням наявних слідів злочину, що зберігаються в матеріальній та ідеальній формі, в той

час як пошукові спрямовані на пошуки злочинця й прихованих носіїв відомостей про подію.

Для ситуацій, у яких інформаційний зміст спонукає слідчого до невідкладного проведення фіксуючих заходів, притаманна наявність значної кількості різноманітних слідів. У такому разі провадиться огляд місця події, документів, тіла живої особи, допитуються свідки-очевидці й потерпілі. Предметом указаних дій, крім іншого, виступають: опис прикмет зовнішності злочинця, його дій, знаряддя злочину, встановлення перебування особи на місці вчинення злочину та ін.

Коли ж бракує окремої важливої інформації (злочинця не затримано, не встановлено його особи, потерпілий невідомий, немає безпосередніх свідків, слідова картина фрагментарна тощо), провадяться заходи по отриманню інформації. Це можуть бути оперативні розшукові дії, що виконуються за вимогою слідчого, обшуки з метою встановлення місця перебування особи чи переховування предметів, основні й додаткові огляди місця події та ін.

Ситуації наступного етапу розслідування формуються після проведення першочергових і невідкладних слідчих дій і залежать від ступеня реалізації і обсягу пошукових і фіксуючих завдань. У ситуації з незначним обсягом пошукових завдань після реалі-

зації завдань фіксуючих слідчому необхідно *верифікувати* отримані докази й усунути можливі протиріччя. У таких випадках призначаються судові експертизи, провадиться пред'явлення для впізнання, здійснюються очна ставка, слідчий експеримент і перевірка показань на місці.

У протилежній ситуації, коли наявні сліди злочину вже знайшли своє відбиття в матеріалах справи, але заходи по встановленню таких важливих обставин, як виявлення місця перебування злочинця, свідків-очевидців, пошуки знаряддя злочину, місця події, документів тощо, ще тривають, слідство потребує повного або часткового переосмислення структури і змісту зібраних доказів за справою. Серед заходів, які можуть бути проведені в таких ситуаціях, можна назвати:

– залучення спеціалістів у певній галузі знання (економістів, бухгалтерів, спеціалістів-комп'ютерників) або оперативних працівників відповідного профілю (служби боротьби з економічною злочинністю, карного розшуку);

– критичний розбір одержаних доказів з метою спростування чи перевірки раніше зібраних відомостей (проведення *повторних* допитів, обшуків, експертиз та ін.);

– детальне дослідження наявних носіїв інформації для одержання нових джерел (проведен-

ня *додаткових* допитів, експертиз, оглядів документів, місця події, обшуків тощо);

– упорядкування доказів і поглиблений аналіз їх походження (проведення слідчого експерименту із значними змінами умов з метою реконструкції й моделювання обстановки на місці, призначення судових експертиз із запитаннями діагностичного й ситуаційного характеру та ін.).

Підсумовуючи наведене в даній статті, вважаємо, що ситуаційний підхід до розслідування злочинів виявляє себе як у сукупності виважених кроків слідчого по досягненню певної мети на досудовому слідстві, так і в діяльності науковця стосовно дослідження процесу кримінального судочинства. Разом із тим слід зазначити, що час застосування ситуаційного підходу різний. Інакше кажучи, слідчий використовує останній під час триваючого слідства, а науковець – вже після його завершення.

Також відмінним є ступінь дрібності аналізованих ситуацій: слідчий аналізує конкретні ситуації, а дослідник вдається до розгляду різноманітних ситуацій з метою їх узагальнити.

З точки зору слідчого використання ситуаційного підходу має наступну найбільш загальну послідовність кроків:

– виокремлення існуючої ситуації;

– її порівняння з тими, що мали місце раніше (за аналогією із власного досвіду, що розглядалися в наукових, інформаційних і нормативних джерелах);

– застосування рекомендованих заходів з коригуванням до конкретних умов.

Науковець застосовує ситуаційний підхід інакше, що полягає в наступному:

– виокремлення в розслідуванні, що вже відбулося, слідчих ситуацій початкового, наступного й заключного етапів, їх типізація;

– фіксація застосованих слідчим у цих ситуаціях заходів, пошук дій, повторюваних за змістом і послідовністю;

– формулювання рекомендацій з найбільш ефективного провадження досудового слідства.

Ситуаційний підхід у методиці розслідування злочинів є актуальним і з точки зору перспективи розвитку алгоритмізації процесу досудового слідства, в тому числі з використанням автоматизованих засобів планування розслідування. У криміналістичній науковій літературі зустрічаються теоретичні спроби адаптації ідей мережевого планування на досудовому слідстві, однак через складність вони свого часу не знайшли ні поширення, ні навіть підтримки в кримінальному судочинстві [Див.: 12, с.198; 11, с.122].

Разом із цим центральна ідея такого планування потребує окремого дослідження в криміналістиці з використанням сучасних комп'ютерних технологій, з виокремленням ситуацій початкового й подальших розслідування, тісно пов'язаних певними послідовностями слідчих дій. Справедливості заради слід зазначити, що з 1987 р. існує й постійно розвивається загальнодоступне програмне забезпечення – *Microsoft Project*, спеціально створене для розробки планів, розподілу ресурсів за завданнями, відслідковування прогресу й аналізу обсягу слідчої роботи. Однак, незважаючи на легкий і доступний інтерфейс, ця програма потребує відповідного впровадження й навчання слідчого – користувача цієї програми.

Поряд із зазначеною вище проблемою алгоритмізації досудового слідства залишається ще досі не дослідженим місце ситуаційного підходу в системі окремих методів криміналістики, роль якого ще очікує свого спеціального вивчення.

Використання ситуаційного підходу в завершальному розділі криміналістики значно спрощує практичне застосування наукових порад, пов'язує спільною структурою окремі методики розслідування злочинів різних категорій. Учені, користуючись ними, досягають ситуації, що ви-

никають на досудовому
слідстві в їх багатоманітні, ви-
окремлюють типове й форму-

люють рекомендації криміналі-
стики у простій і доступній
формі.

Список літератури: 1. Баев О.Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии и криминалистические средства их предупреждения и разрешения. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Л., 1985. – 48 с. 2. Васильев А.Н. О криминалистической классификации преступлений // Методика расследования преступлений (общие положения): Материалы научно-практической конференции. – М., 1976. – С. 23-27. 3. Великанов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002. – 23 с. 4. Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия: Монография. – Калининград: Калинингр. ун-т. – 1997. – 241 с. 5. Гавло В.К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М., 1973. – С. 88-92. 6. Ключков В.В. Проблемы теории следственной ситуации // Следственная ситуация. – М.: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1985. – С. 74-79. 7. Криминалистика: схемы и комментарии. – 2-е изд., перераб. и доп. Под ред. А.Г. Филиппова. – М.: Юриспруденция, 2001. – 237 с. 8. Криміналістика: Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак.. За ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Право, 1998. – 375 с. 9. Криминалистика: Учебник / Дралкин Л.Я., Карагодин В.Н. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 663 с. 10. Настільна книга слідчого: Наук.-практ. видання для слідчих та дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 728 с. 11. Самыгин Л.Д. Графическая форма плана расследования уголовного дела // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1971. Вып. 14. – С. 125-126. 12. Сыров А.П. О возможностях сетевого планирования в расследовании преступлений // Правовая кибернетика. – М.: Наука, 1970. – С. 198-211. 13. Шиканов В.И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений // Методика расследования преступлений (общие положения): Материалы научно-практической конференции. – М., 1976. – С. 155-159.

Надійшла до редакції 09.10.2007 р.